

Székely Iván, Somody Bernadette és Szabó Máté Dániel

Biztonság és magánélet

Az alkumodell megkérdőjelezése és meghaladása

Ez a tanulmány a biztonság és a magánélet sokrétegű, sok szempontú viszonyát, közelebbről a közöttük feltételezett alkuhelyzet érvényességét és meghaladási lehetőségeit elemzi. A tanulmány két nagy egységre tagolódik, és két részben, két együttműködő tudományos folyóirat egy időben megjelenő, tematikusan összehangolt lapszámaiban kerül az olvasó elé.¹ Az első rész a *Replika* jelen lapszámában, a második pedig az *Információs Társadalom* kapcsolódó 2017/1 számában olvasható, mindkét esetben nyomtatott és elektronikus formában egyaránt.

I. RÉSZ – TÁRSADALOMELMÉLETI ÉS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK

Tanulmányunk első részében először áttekintjük a vizsgálatunk fókuszában álló két fő fogalom jelentéstartalmát, érzékeltetjük komplexitásukat, majd bemutatjuk az alkumodell jellemzőit és kritikai megközelítéseit a biztonság/magánélet konfliktus vonatkozásában. Ezt követően ismertetjük a konfliktus vizsgálatának sok szempontú lehetőségeit egy átfogó európai kutatási projekt munkája alapján, majd részletesebben bemutatjuk egy jelentős nemzetközi empirikus vizsgálat koncepcióját és megvalósítását. A vizsgálat eredményeiből az alkumodell érvényességére vonatkozókat emeljük ki.

Fogalmak és relációk

Ahhoz, hogy megalapozott véleményt nyilváníthassunk az alkumodell érvényességéről, először tisztáznunk kell a modell két oldalán álló, egymással szembeállított fogalmak tartalmát, értelmezési lehetőségeit. Ezért először röviden áttekintjük a magánélet vagy privacy fogalmának jelentéstartalmát, értelmezési kereteit, csoportosítási és rendszerbe foglalási kísérleteit,

¹ A kétrészes tanulmány alapjául szolgáló multidiszciplináris kutatást a három szerző közösen végezte, a kutatás eredményeit rögzítő egyes tanulmányrészek megírásában szakmai kompetenciáiknak megfelelően működtek közre.

és ugyanezt tesszük a biztonság fogalmával. Ezt követően pedig megvizsgáljuk, hogy a privacy, illetve a biztonság tekinthető-e a kiterjesztett értelemben vett közjavak egyikének, mivel ez jelentősen befolyásolhatja az alkumodell legitimitását, érvényesíthetőségének kereteit.

Magánélet, privacy

A magánélet, pontosabban *privacy*² fogalmi meghatározása, határainak kijelölése, igényének megjelenítése, jogi garanciáinak kodifikálása és érvényesítése, a demokratikus alapértékek közötti helyének kijelölése a 19. század vége óta foglalkoztatja a nyugati alkotmányos jogálmok teoretikusait, jogalkotóit, jogalkalmazóit, az elmúlt fél évszázadban pedig civil aktivistáit és informatikusait, illetve – változó területi és időbeli intenzitással – polgárait is. Ha el is fogadjuk Solove (2006) állítását, miszerint a privacy fogalma túl komplex ahhoz, hogy egységes definíciót találjunk rá, vagy követjük Nissenbaum (2004) koncepcióját, miszerint a privacy a kontextustól függően mindig más arcát mutatja az egyén integritása szempontjából, érdemes röviden áttekintenünk a privacy különféle megközelítéseit, meghatározási, csoportosítási kísérleteit, melyek sora jól tükrözi a társadalmi viszonyok változását, a jogfejlődés irányait csakúgy, mint az új információs és kommunikációs technológiák (IKT) elterjedését.

A privacyvel foglalkozó monográfiák és átfogó tanulmányok kiindulási vagy legalábbis viszonyítási pontként hivatkoznak Warren és Brandeis (1890) híres cikkére: a *The Right to Privacy* – „minden idők legtöbbet hivatkozott és legtöbbet értelmezett jogelméleti tanulmánya” Turkington és Allen szerint (2002) – a modern magánszféra-diskurzus elindítója.³ Mai felfogásunk szerint a tanulmány – a szerzők konkrét magánéleti sérelmétől indítva – a magánszférának csak egy szűk szeletét, az egyedülélthez való jogot (*the right to be let alone*) – és azt is csak magánjogi viszonyok között – értelmezi.

A privacydiskurzus a kialakulása óta eltelt több mint egy évszázad alatt részévé és megtermékenyítőjévé vált a filozófia, a társadalomelmélet, a jogtudomány, a szociológia, az informatika vagy akár a gender- és nőmozgalmak különféle ágazatainak és irányzatainak, és aktualitása ma sem csökken. A hosszú távú diskurzus alatt létrejöttek a magánszféra társadalmi értékeit feltáró elemzések,⁴ a magán és köz viszonyában elfoglalt helyét vizsgáló tanulmányok,⁵ esszencialista elméletek és pluralista felfogások, erkölcsi kiindulópontból eredő megközelítések,⁶ a magánszféra lényegének meghatározására irányuló kísérletek⁷ és a magánszféra *megsértésének* eseteit rendszerbe foglaló kutatások,⁸ a privacy instrumentá-

2 A magyar 'magánélet' fogalomköre szűkebb a 'privacy'-énél, leginkább a személyes intimitások képzetét kelti, míg az angol 'privacy' kiterjed a személyes magánszféra egészére, a személyes autonómiára, a személyiség integritására, a személyes adatok feletti önrendelkezésre is. Stílusos okokból a privacy terminust helyenként a magánélet, személyes magánszféra kifejezésekkel váltjuk ki.

3 Mégis sokan hivatkoznak rá – akár másodforrásból is – anélkül, hogy olvasták volna az eredeti közleményt, különösen nem angol nyelvterületen. Magyarországon 115 évet kellett várni a tanulmány publikálására: 2005-ben, az *Információs Társadalom* „Privacy” tematikus számában Simon Éva értő fordításában, a fordító értelmező tanulmányával együtt jelent meg magyar nyelven először (Simon 2005).

4 Az újabb irodalomból például Roessler és Mokrosinska (2015) vagy Steeves (2009).

5 Lásd például Etzioni (2015) tanulmánykötetét a digitális kor magánéleti kihívásairól vagy egy más megközelítésben az Incautious Porn elnevezésű (kutatásetikai szempontból némiképp ellentmondásos) antropológiai kísérletet, <http://incautious.org/>; <http://www.artisopensource.net/2013/03/17/incautious-porn-a-voyage-into-privacy/>.

6 Anita Allen érvelése és kategóriái is ilyen alapúaknak tekinthetők.

7 Ide sorolható például Moore (2010) törekvése és kontrollalapú megközelítése.

8 A legismertebbek közül például Prosser (1960) és Solove (2006) taxonómiája.

lis mivoltát hangsúlyozó elemzések,⁹ a privacy szabályozásának és politikájának rendszerét koncipiáló tanulmányok,¹⁰ és hasonlóképpen széles skálán helyezhetők el a magánszféra jogi koncepciójának elméletei is.

A jelen tanulmány keretei között – témánk fókuszára és tanulmányunk terjedelmére tekintettel – ezen elméletek ismertetésére, összevetésére kísérletet sem teszünk; célunk csupán az, hogy érzékeltessük a privacy fogalomkörének kiterjedését, s ezzel valamiféleképpen körülírjuk az általunk vizsgált alkumodell egyik alapelemét.

Az már a diskurzus korai szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy a privacy különböző „fajtái”, megjelenési formái új definíciókat és gyakorlati tapasztalatokon alapuló taxonómiát igényelnek, a többdimenziós megközelítések pedig absztrakt tipológiák kidolgozását tették szükségessé. Az Egyesült Államokban William L. Prosser 1960-ban publikálta a magánszféra megsértésének négy magánjogi esetét kifejtő tanulmányát (Prosser 1960),¹¹ amit Alan Westin elméletté tágított nagy hatású *Privacy and Freedom* című könyvében (Westin 1967). Westin a privacy négy állapotát azonosította: egyedüllét, intimitás, anonimitás, korlátozott részvétel, amelyek egyúttal az egyén társadalmi részvételének négy fokozatát is jelzik: az egyedüllét állapotában az egyén elzárkózik a külvilágtól; az intimitás állapotában őszinte, zárt kapcsolatot ápol egy vagy több más egyénnel (nemcsak az „intim” kapcsolatok értelmében); az anonimitás feltételezi az egyén nyilvános közegben való megjelenését, de anélkül, hogy azonosítható vagy megfigyelhető lenne; a korlátozott részvétel esetében pedig az egyén nyilvános közegben pszichológiai korlátokat állít a magánszférájába való nem kívánt behatolás elé (például annak dinamikusan változó meghatározásával, hogy mit oszt meg másokkal önmagáról, illetve milyen információkat tart vissza).¹² Kevésbé ismert ebből a korszakból Clinton Rossiter (1958) meghatározása, amely igen előremutató módon az autonómiát hangsúlyozza központi elemként.¹³

A Younger Report (1972) – a legismertebb jelentés a korai átfogó elemzések sorában, amelyekben kormányzatok által felkért tudóscsoportok próbáltak meg választ adni arra a kérdésre, hogy a számítógépes adatfeldolgozás hogyan befolyásolja a személyes magánszférát, vagy egyszerűbben: ártalmas-e a számítógép a magánéletre – összegyűjtötte az addig létező privacydefiníciókat, noha mellékletében¹⁴ csak a felsorolás szintjén közölte ezeket. A korai meghatározási kísérletek sorában megfigyelhető egy történeti folyamat, amelyben (a) sűrűsödik az információs elemek említése és súlya, és (b) a negatív és passzív megfogalmazást pozitív és aktív megfogalmazás váltja fel (Székely 1995 és másutt).¹⁵

9 Lásd Roger Clarke később hivatkozott legújabb, kritikai szemléletű írását (Clarke 2017), amely ugyan nem a privacy, hanem inkább saját megközelítése alapvető instrumentalitását emeli ki.

10 Lásd Bennett és Raab (2006) munkáját.

11 1. behatolás a felperes visszavonultságába, egyedüllétébe vagy magánügyeibe; 2. a felperesről szóló kellemtelen tények nyilvánosságra hozatala; 3. olyan nyilvánosság, amely a felperest a közvélemény előtt hamis színben tünteti fel; 4. a felperes nevének vagy kinevezetének felhasználása az alperes javára.

12 E négy állapotot foglalja rendszerbe Westin első definíciója, amely szerint „az egyén társadalmi részvétele szempontjából a privacy egy személy fizikai és pszichológiai eszközök általi önkéntes és időleges visszahúzóását jelenti a szélesebb társadalomból az egyedüllét vagy a kis csoport intimitásának állapotába, vagy nagyobb csoportok közegeiben az anonimitás vagy a korlátozott részvétel feltételei közé” (Westin 1967).

13 „A privacy a függetlenség egy sajátos fajtája, amely az autonómia biztosításának kísérleteként értelmezhető legalább néhány személyes és lelki vonatkozásban, ha ez a modern társadalom nyomásával szemben szükséges” (Rossiter 1958).

14 Appendix K: Definitions of Privacy.

15 A két trend jellemző elemei Westin másik definíciójában válnak egyértelművé: „A privacy az egyének, csoportok és intézmények azon igénye, hogy maguk dönthessék el, hogy a róluk szóló információk mikor, hogyan és milyen mértékben jussanak mások tudomására” (Westin 1967).

A személyes magánszféra koncepciójának jelentős megújítása Roger Clarke nevéhez fűződik, aki szerint „a legtágabb értelmezésben a privacy az egyén integritásáról szól. Ezért magába foglalja az egyén társadalmi szükségleteinek összességét” (Clarke 2006). Clarke a privacy négy kategóriáját határozta meg – ezek rendszerét nem nevezte taxonómiának vagy tipológiának, inkább a személyes magánszféra dimenzióinak tekintette: (1) a személy magánszférája, másképpen testi privacy, (2) a személyes viselkedés magánszférája, (3) a személyes kommunikáció magánszférája és (4) a személyes adatok magánszférája. E négy kategóriát 2013-ban kiegészítette egy ötödikkel, a személyes tapasztalatok magánszférájával, azt értve ezen, hogy a számítógépek, okostelefonok és egyéb eszközök közvetítésével szerzett tapasztalatok önmagukban is alkalmasak a személyes magánszféra nem kívánt befolyásolására.

Egy jogászörökben bőségesen idézett és hivatkozott osztályozási rendszer Daniel J. Solove (2006) nevéhez fűződik, aki a fogalom megfoghatatlanságával szemben a személyes magánszféra *megsértéséhez* vezető aktusok rendszerbe foglalását kínálja a jog számára. Solove négy aktuscsoportja az információgyűjtés (megfigyelés, vallatás), az információfeldolgozás (aggregálás, azonosítás, a biztonság hiánya, másodlagos felhasználás, kirekesztés), az információterjesztés (a bizalmasság megsértése, felfedés, sértő kitettség, megnövelt elérhetőség, kisajátítás, torzítás) és az invázió (behatolás, döntési interferencia).

Anita Allen a személyes magánszféra különféle kategóriáit azonosítja, amelyek nem alkotnak koherens rendszert, inkább a privacy dimenzióinak tekinthetők: fizikai vagy térbeli magánszféra, információs magánszféra, döntési magánszféra, reputációs magánszféra, valamint a „valahová tartozás” magánszférája. Megjegyzendő, hogy Allen a magánszféra legitim megsértéseinek eseteit is taglalja, amelyek a közjó érdekében szükségesek (Allen 2011).

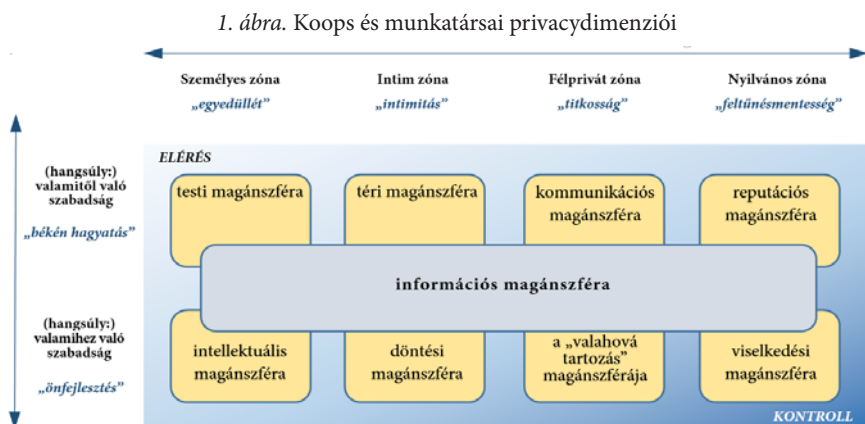
Finn, Wright és Friedewald (2013) európai felfogáson alapuló rendszere a privacy hét típusát azonosítja: a személy magánszférája, a viselkedés és cselekvés magánszférája, a kommunikáció magánszférája, a személyes adatok és a kinézet magánszférája, a gondolatok és érzések magánszférája, a lokációs és téri magánszféra, valamint a „valahová tartozás” magánszférája. Ezzel voltaképpen Clarke privacydimenzióit egészítik ki két további elemmel (gondolatok és érzések, illetve a „valahová tartozás”), amelyek már más koncepciókban is szerepeltek.¹⁶ Kritikusai szerint (Koops et al. 2016) e rendszer nem koherens, inkább egy egyszerű listának tekinthető, amelynek elemei olykor a privacy védendő dimenzióit, máskor a magánszférához való jog elemeit, megint máskor az új technológiák e dimenziókra gyakorolt hatását azonosítják.

A legátfogóbb, egyben a privacy multidimenzionalitását demonstráló rendszert Koops és munkatársai (2016) állították fel. Rendszerüket egy kétdimenziós keretben ábrázolták,¹⁷ amelyben a személyes magánszféra nyolc alaptípusát helyezték el: testi magánszféra, téri magánszféra, kommunikációs magánszféra, reputációs magánszféra, intellektuális magánszféra, döntési magánszféra, a „valahová tartozás” magánszférája, viselkedési magánszféra. E nyolc típust egy kilencedik, az információs magánszféra fedi át, anélkül azonban, hogy ütközne a többi típussal. A rendszer egyik tengelyén a típusok a „valamitől való” szabadságtól a „valamihez való” szabadságig terjedő skálán helyezkednek el, a másik tengelyen pedig a magán és a köz zónái (személyes, intim, félprivát és nyilvános zóna) szerint vannak elhe-

¹⁶ E tipológia kidolgozására az Európai Unió által támogatott PRISMS (Privacy and Security Mirrors) kutatási projekt keretében került sor, amelyben e tanulmány szerzői is közreműködtek.

¹⁷ Ha a megjelenítés három vagy több dimenziót tett volna lehetővé, a rendszer bizonyára kilépett volna a nyomtatás által meghatározott kétdimenziós keretből.

lyezve az egyes típusok. Emellett – az ábrázolt rendszerben átlós irányban – a hozzáférés és a kontroll dimenzióinak skálája található.¹⁸ Komplexitása miatt magyar fordításban közöljük összefoglaló ábrájukat.

(Koops et al. 2016)

Koops és munkatársai rendszerében jól látható az információs magánszféra, az *information privacy* kiemelt szerepe, amely nemcsak egy a sok típus közül. Egyfelől a legtöbb privacydimenzióknak van valamilyen információs aspektusa, másfelől pedig az információs és kommunikációs technológiák terjedése, a mindent átható „adatosítás” (*datafication*) korában a személyes magánszféra védelme, és főleg megsértése, egyre inkább információs eszközökkel történik. Értelemszerűen az *information privacy* részhalmaza a *privacy*-nek, mint ahogy a személyes adatok védelméhez való jog (vagy fejlettebb formájában az információs önrendelkezés joga) is részhalmaza a *privacy* jogának. A biztonság kontra magánélet viszony elemzésében kiemelt szerepe lesz a személyes magánszféra információs vetületének.

Magánélet mint közjó

Általánosan elterjedt vélekedés szerint a személyes magánszféra igényének és jogi garanciáinak érvényesítése az egyén érdekét szolgálja, szemben a közösség, a társadalom érdekeivel, amelyek a személyes magánszféra korlátozását feltételezik. E szerint a vélekedés szerint, ha valakinek házkutatást végeznek a lakásában, lehallgatják a kommunikációját, avagy biztonsági kamerával figyelik mozgását, ez az egyén érdekeit korlátozhatja, de alapvetően a „közérdeket” szolgálja, például javítja a bűnmegelőzés és bűnüldözés hatékonyságát. Még az információs jogok körében is tapasztalható a személyes adatok védelméhez (vagy az információs önren-

¹⁸ A *privacy* és az adatvédelem aktuális kérdéseinek legnagyobb évenkénti konferenciája, a CPDP (Computers, Privacy and Data Protection, www.cpdpconferences.org) 2017-ben önálló panelbeszélgetést szervezett a *privacy* tipológiákról. Ezen Roger Clarke előadásában egyebek között kritizálta Koops és szerzőtársai megközelítést, mert az szerinte jogi szemléletű, és implicite feltételezi, hogy létezik alkotmányos magánszféra-védelem. Figyelemre méltó eleme az előadásnak a többségi véleménnyel szembehelyezkedők, valamint a veszélyben lévő magánélet-védelmi szükségleteinek elemzése (Clarke 2017). Clarke előadása és a panelbeszélgetés egészé felvételről megtekinthető a <https://www.youtube.com/watch?v=XvdZ-9eD0tQ> címen.

delkezéshez) való jog eltérő megítélése a testvérjog, a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jog (az információs szabadság) megítéléséhez képest: amíg az információs szabadság esetében senki nem kérdőjelezi meg annak társadalmi értékét, a demokratikus jogállamok működésében betöltött szerepét, addig az adatvédelemnek sokan a „közjóval” ellentétes funkciót tulajdonítanak, és előszeretettel hangsúlyozzák a két jog ütközésének eseteit.¹⁹

Az elmúlt két évtizedben számos szerző kritizálta ezt a megközelítést – például Patricia Regan (1995), aki a két érték szembeállítását eleve leegyszerűsítettnek tartotta –, de érveik fragmentáltan jelentek meg a tudományos szakirodalomban. Charles D. Raab (2012) vállalkozott arra, hogy számbavegye ezeket a kritikus nézeteket és rendszerszerűen érveljen amellett, hogy a privacy érvényesülése a nyugati típusú társadalmi berendezkedés helyes működésének egyik alapvető feltétele. Az e nézetet valamilyen szinten elfogadó szerzők – például Etzioni (1999) – egyik csoportja a magánszféra értékeit nem tartja azonos rangúnak a közösségi értékekkel, és komunitárius alapállásból kiindulva azt állítja, hogy a közjó forrása a közösség, ezért az egyéni jogokat gondosan egyensúlyba kell hozni a társadalmi felelősséggel, a szabadságot a „közjóval”, vagyis az egyéni jogok és a mögöttes értékek nem tartoznak a közjó körébe, noha létük és „kiegyensúlyozásuk” a helyes társadalmi működés eleme.²⁰ A szerzők másik csoportja a demokratikus intézmények, tágabb értelemben a politikai közösség működésének zálogát látja a személyes magánszféra érvényesülésében: azt, hogy a szabad véleménynyilvánítás, az érdekképviselési szerveződésekben való nyílt részvétel, a jogállami kereteken belül történő szervezett tiltakozás csak akkor tükrözheti a polgárok valós akarátát, ha nem kell attól tartaniuk, hogy nézeteik vagy aktív részvételük miatt retorzió éri őket.²¹ E felfogás szerint tehát a személyes magánszféra léte közügy, a privacy a közjó alkotórésze.

A harmadik csoport felfogása pedig kilép az egyén és a közösség dichotómiájából: a személyes magánszférát a társadalom szövetének integráns részeként tekintik, a társas kapcsolatok kiépítésének eszközeként, a kapcsolatok dinamikusan változó hálózatának alkotóelemeiként. Schoeman (1992) a magánéletet egyenesen a társas szabadsággal azonosítja, Reagan (1995) és mások a privacy közösségi értékeit hangsúlyozzák az atomizált, csakis saját érdekeit követő polgár képével szembeállítva. Fairfield és Engel (2015) kritizálják a neoklaszikus közgazdasági elméletek versengő egyéni érdekérvényesítésének és az ebből következő megjósolt közösségi kudarcnak a személyes magánszférára vetítését: érvelésük szerint a privacy olyan társadalmi konstrukció, amelyben a magánéletüket érvényesítő egyének nem elszigetelt aktorok, hanem többszörösen egymásba ágyazott kapcsolati hálózatok szereplői. Elemzésük végkövetkeztetése az, hogy a magánélet a közjó része, a közjavak egyike.

19 Valójában mindkét jog az egyén érdekét szolgálja az információs túlhatalommal szemben, ugyanakkor pedig mindkét igény érvényesíthetősége a nyugati demokratikus társadalmak működésének alapfeltétele. A kettő együtt a személyes szintű *információs autonómia* lényegét alkotja: az egyén maga határozhatja meg, hogy a vele kapcsolatos információk mikor, hogyan és milyen mértékben jussanak mások tudomására, és azt is, hogy a közszféra információi közül mit akar megismerni, egyúttal ne legyen kényszeríthető a számára nemkívánatos információk (például propaganda, marketing) befogadására (Székely 2005).

20 A „kiegyensúlyozás” kritikáját lásd Raab (1999) tanulmányában, amelyben a kiegyensúlyozásra hivatkozást afféle mantrának tartja, aminek a kimenetele mindig attól függ, hogy ki végzi a kiegyensúlyozást, legtöbbször pedig csak arra szolgál, hogy a magánszféra értékeit más értékekre és érdekekre hivatkozva háttérbe szorítsa.

21 Ezt fejezi ki a német szövetségi alkotmánybíróság nevezetes 1983-as ítélete is, amely kifejti, hogy az a polgár, aki nem tudja, hogy kommunikációs partnerei milyen információk birtokában vannak óról, korlátozva van döntési szabadságában, ezért az információs önrendelkezés a demokratikus társadalmi működés biztosítója.

Az általánosságban vett „közjó” (*public good*, vagyis hogy mi szolgálja a közösség, a társadalom közös érdekét) vagy az azt alkotó „közjavak” (*public goods*) meghatározása számos nehézségbe ütközik. A közjavak eredeti, közgazdasági fogantatású fogalma olyan javakat tekint közjavaknak, amelyek egymással nem állnak versengő viszonyban, és használatukból senki sem zárható ki, mint például a közvilágítás vagy a nemzetbiztonság. Ha azonban kiterjesztjük a fogalom értelmét olyan társadalmi, politikai, kulturális javakra, amelyek megléte és érvényesülése szükséges egy szabad, demokratikus társadalom működéséhez, a társadalomelmélet által is használható fogalomhoz jutunk. E kiterjesztett értelemben vett közjavak közé sorolhatjuk a személyes magánszférát, a *privacy*-t is, hiszen annak megléte és érvényesülése nélkül bajosan lenne elképzelhető egy nyugati típusú társadalom működése.

E kiterjesztett értelemben vett közjavak különböző mértékben érvényesülnek az eltérő társadalmi, politikai hagyományokkal rendelkező közösségekben, vannak azonban olyan közjavak, amelyek léte nélkül nem képzelhető el egy szabad, demokratikus, nyugati típusú társadalom – más szóval, amelyek az ilyen társadalmak elengedhetetlenül szükséges alkotóelemei – ezeket alkotó közjavaknak (*constitutive public goods*) tekintjük. Vajon a *privacy* is az alkotó közjavak közé tartozik?²² A szerzők (és számos teoretikus) felfogása szerint igen; a kérdés azonban abból a szempontból is fontossá válik, hogy a személyes magánszféra korlátozása a biztonságra hivatkozva – a feltételezett alkumodell logikája alapján – nem vezet-e paradox módon éppen a megvédeni kívánt társadalom lényegi értékeinek erodálásához.²³

A *privacy* nemcsak alapvető érték, alapvető igény, hanem a második világháború óta alapvető jog is az alkotmányos demokráciákban. A jogi garanciák ma már a nemzetközi és nemzeti jog teljes vertikumában megtalálhatók: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (UDHR), az Emberi Jogok Európai Egyezménye (ECHR), az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata (ECtHR), az Európai Unió irányelvei és a hamarosan kötelezően alkalmazandó adatvédelmi rendelete (GDPR) általánosságban és részleteiben is tartalmazzák ezeket a garanciákat, csakúgy, mint a nemzeti adatvédelmi törvények és a szektorális, területspecifikus jogszabályok.

Itt csak jelzésszerűen említjük, hogy a *privacy* gyakorlati érvényesíthetőségének története e látványos jogfejlődési folyamat ellenére inkább „omlások” sorozatának tekinthető, amelyben meghatározó szerepet játszott és játszik a mindenkori technológia (Székely 2005 és másutt). Az első omlás kulcsmozzanata az információszerezés technológiájának forradalmi változása volt (telefonía, „poloskák”), a másodiké az információfeldolgozás (számítógépes nyilvántartás és elemzés), a harmadiké pedig az információszerezés és -feldolgozás szétválásztathatalan összeolvadása (online világ).²⁴ A jelenkori omlások vagy inkább folyamatos erózió egyik alapvető indoka éppen a biztonság növelése, vagy legalábbis az arra való hivatkozással működtetett megfigyelő és adatelemző rendszerek működése.

22 Az alkotó közjavak meghatározási kísérleteiről lásd bővebben Jones, Raab és Székely (2017) elemzését.

23 Ez állítják a *Replika* „Reziliencia” tematikus számában magyarul is megjelent tanulmányukban Raab, Jones és Székely (2015).

24 Megfontolandó, hogy az „omlások” (és a hozzájuk való egyéni és társadalmi alkalmazkodás) történeti sorában nem képvisel-e új szakaszt a prediktív adatelemzés elterjedése, vagyis az, hogy az elemzők nemcsak utólagos konzekvenciákat vonnak le az emberek viselkedéséről, hanem megjósolják és befolyásolják jövőbeli viselkedésüket. Ennek a lehetőségnek ugyancsak kiemelt jelentősége van a biztonság és magánélet viszonyában: egy jövőbeli bűncselekmény megjósolt elkövetőjét még azelőtt őrizetbe lehet venni, *ad absurdum* megbüntetni, mielőtt az a feltételezett cselekményt elkövetné. Ez a lehetőség (és gyakorlat) alapjaiban forgatja fel a nyugati liberális társadalmak és alkotmányos jogállamok egyik alapelvét, az ártatlanság vélelmét.

A biztonság hasonlóképpen komplex jelentéstartalmú, kontextusfüggő, történetileg változó értelmezésű fogalom, mint a *privacy*. Az angol nyelvű értelmező szótárak 'security' szócikkét áttekintve látható, hogy a 20. század eleje óta változatlanul három nagyobb jelentéscsoport vagy megközelítés különíthető el bennük: egy „pozitív” koncepció, amely a biztonságérzet, önbizalom, a jövőbeli lehetőségek köre épül; egy „negatív” koncepció, amely a kárt okozó behatások, veszélyek és kockázatok elleni védelem vagy védett állapot formáit foglalja magában; és végül egy szűkebb jelentéskörrel a vagyoni biztosítékok, mint például az értékpapírok vagy a tulajdonlást igazoló iratok. Bonyolítja a meghatározási kísérleteket, hogy az angol nyelv több, egymással rokon szóval írja le a biztonság különféle fajtáit: *security*, *safety*, *certainty*, amely fogalmakat a német például ugyanazzal a szóval (*Sicherheit*) jelöli.²⁵

A mai tudományos diskurzusokban – csakúgy, mint a jogi elemzésekben és a politikai kommunikációban – a biztonság mint közösségi érték gyakran az egyéni és csoportszintű szabadság legitim korlátozójaként szerepel. Ha azonban követjük Zedner (2009) tanulságos történeti elemzését, látni fogjuk, hogy a politikai filozófia klasszikusai a 17. század végétől egészen a 19. század elejéig a biztonságot és a szabadságot egymással szoros kapcsolatban álló fogalmaknak tekintették, sőt bizonyos értelemben a biztonság a szabadság előfeltétele volt számukra: ez volt a garanciája az egyének és csoportok szabad érdekérvényesítésének, a magántulajdon birtoklásának, a piacgazdaság kialakulásának, illetve annak, hogy az állam minél kevésbé avatkozzon bele az egyének életviszonyaiba.²⁶ E felfogás tükröződött annak az angolszász gyakorlatnak a kialakulásában, amely a jog, a közrend és a közösségi normák megsértését inkább utólag törekedett szankcionálni, mint megelőzni.

A kontinentális Európában ettől jelentősen eltérő gyakorlat és azt igazoló ideológia fejlődött ki a megvalósítását célzó intézményrendszerrel együtt. Itt a társadalmi és politikai stabilitás fenntartását a jog, a közrend, az ennek érvényt szerző központi intézményrendszer és a rendfenntartó erők voltak hivatva biztosítani. A rendre potenciális veszélyt jelentő egyéneket és csoportokat pedig fogvatartó, büntető, átnevelő, munkára kényszerítő intézmények vagy eljárások vették kezelésbe, amelyek sajátosságait és működési mechanizmusait Foucault műveiből részletesen ismerjük. A magánélet szabadsága, vagyis a *privacy* és a biztonság közötti „kapocs” ebben a rendszerben a központi megfigyelés (*surveillance*), a Big Brother típusú államhatalom kiépítése, az emberek folyamatos ellenőrzés alatt tartása, aminek ismert metaforája Bentham (Foucault által újraértelmezett) panoptikonja. Az iparosodással és az üzleti monopóliumok kiépülésével azonban az ellenőrző-szankcionáló megfigyelés gyakorlata a magánszektorban is elterjedt.²⁷

A felügyelőállam preventív (bár a valóságban sokszor csak reaktív) intézkedésekkel próbálta fenntartani a rendet, mára viszont a modern információs technológia lehetővé tette a

25 A magyar nyelv is ugyanazzal a szóval vagy származékaival jelöli a védett állapotot, a morális meggyőződést, az erős kötél biztonságát, vagy azt, hogy „biztos, ami biztos”.

26 Thomas Hobbes még egy központi hatalom elfogadását tartotta a biztonság feltételének, Locke-nál már a szabadság garantálása volt a biztonság alapvető funkciója. Jeremy Bentham a 19. század közepén nem tartotta a szabadságot önálló, alapvető értéknek, számára a biztonság a kiszámíthatóságot, a várakozások beteljesülésének bizonyosságát jelentette, s így közvetetten a szabad, megalapozott cselekvés előfeltételét is.

27 Ennek példája a 20. század első felében a Ford autógyárban alkalmazott magándetektívek tevékenysége, akiknek feladatuk volt, hogy jelentsék a munkások renitens viselkedését vagy akár csak ilyen véleményét.

mindenütt jelenlévő megfigyelés megvalósítását, a *surveillance society* kialakulását, és ezen belül a prediktív adatelemzés módszerének alkalmazását, amellyel előre megjósolható az emberek viselkedése. A társadalmi és politikai rendszer biztonságát itt az lenne hivatott garantálni, hogy a fennálló rendre veszélyes cselekedeteket a jövőben esetlegesen elkövető embereket előzetesen szankcionálják, például fogva tartásuk. Az „új büntetés” (*new penology*) és az „aktuárius társadalom” (*actuarial society*) elméletei e lehetőségek alkalmazásának következményeit taglalják.²⁸

A 20. század elejére a fejlett kapitalista államokban megjelent a társadalmi biztonság²⁹ igénye és fogalma is, részben abból a felismerésből, hogy az ellenőrző-szankcionáló hatalom nem képes megoldani az olyan társadalmi problémákat, mint a szegénység, a munkanélküliség, az iskolázatlanság, és ezek bővítetten újratermelik a kialakult társadalmi rendre veszélyes cselekedeteket; részben pedig abból, hogy a kapitalista jóléti állam víziója csak stabil, kiszámítható életkörülmények között élő népességgel valósítható meg. Ez a modell még inkább megerősítette az állam szerepét a lakosság biztonságának megteremtésében és fenntartásában. A kiépülő intézményrendszer – a „jó szándékú” kormányzati megfigyelés és adatelemzés eredményeivel támogatva – a társadalmi biztonság súlypontját az azonnali fenyegetések elleni védelemtől egyre inkább az absztrakt jövőbeli veszélyek elleni védelem, vagyis a tervezhető jövő irányába tolta el – ennek közismert intézménye a társadalombiztosítás.

A nemzetállamok politikai rendszereinek biztonságát és területi integritását fenyegető veszélyek egyre inkább nemzetközi tényezőkből erednek, s az ezek elleni politikák és intézkedések súlyának növekedése az önálló nemzetbiztonság-fogalom kialakulásához vezetett. Ez a fejlemény a hidegháború időszakára esett; a 20. század elején és a két háború közötti időszakban a szótárak még nem ismerték ezt a fogalmat. A néhány, szélesebb körben elfogadott meghatározás egyetért abban, hogy a nemzetbiztonság egy ország és lakossága állam általi, gazdasági, politikai, diplomáciai és katonai eszközökkel történő védelmét jelenti a külső (és részben belső) fenyegetések ellen. A hidegháború időszakában vált önálló diszciplínává a biztonságtudomány (*security studies*), amely ezeknek az eszközöknek a stratégiai egységbe foglalását, alkalmazási módjainak kidolgozását, az újabb fenyegetések azonosítását és az új technológiai eszközök felhasználási lehetőségeit vizsgálja.

Amíg tehát a társadalmi biztonság a javak igazságosabb elosztására törekszik, a nemzetbiztonság egy földrajzi és politikai egység integritásának és kialakult rendszerének fenntartására irányul, amit határőrzéssel, az úti okmányok fokozott ellenőrzésével, katonai, titkosszolgálati módszerek alkalmazásával és egyéb eszközökkel próbál megvalósítani. A második világháború utáni kétpólusú világrendben ugyanakkor már nemcsak az egyes államok vagy földrajzi egységek társadalmi és politikai rendjének megőrzése vált a nemzetbiztonság feladatává, hanem „a kialakult világrend” megőrzése is, amelynek fenntartása, jellemzően elrettentő erő demonstrálásával, nemzetközi politikai és katonai szövetségek feladatává vált.

Ma a társadalmi és politikai rendszerek biztonságát fenyegető veszélyek egyre globálisabb természetűek – lásd kiemelten a terrorizmus veszélyét, de idesorolható a globális klímaváltozás vagy a vallási és etnikai konfliktusok eskalálódása is –, ezért a biztonságtudomány is (a biztonságpolitikával és a biztonságtechnika gyakorlatával együtt) egyre globálisabb

28 Bővebben lásd erről a kérdéskörrel a *Replika* 89. számának tematikus összeállítását.

29 *Societal security* – nem tévesztendő össze a *social security* (társadalombiztosítás) fogalommal, bár a kettő összefügg, mint alább röviden kifejtjük.

fogalmakban gondolkodik. Ebbe a vonulatba illeszkedik a biztonságtudomány új paradigmája, a humán biztonság is, amely felismerve azt, hogy a regionális és globális konfliktusok megoldatlan társadalmi problémákból erednek, a népesség és tagjai biztonságát helyezi középpontba. A humán biztonság mint koncepció karrierje az 1990-es évek közepétől indul, amikor az ENSZ fejlesztési szervezete (UNDP) deklarálta programját és bemutatta elemzéseit (UNDP 1994), melyek szerint sokkal nagyobb veszélyt jelent a regionális vagy globális biztonságra a szegénység, jogfosztottság, kilátástalanság és az ebből eredő elégedetlenség és elkeseredettség – ami zendülésekhez, helyi háborúkhoz, migrációhoz és végső soron terrorizmushoz vezethet –, mint az egyes országok területi integritását fenyegető katonai erők. A humán biztonság modelljében már nem az állam a központi biztonságszolgáltató, hanem a helyi közösségek, amelyek öngazgatásának, önfejlesztésének feltételeit részben a nemzeti kormányoknak, részben a nemzetközi szervezeteknek kell biztosítaniuk.

E rövid áttekintésből is látható, hogy a felgyorsult társadalmi változások és a globalizáció korában a biztonság egységes fogalma már nem volt képes lefedni mindazt, amit különféle kontextusokban jelölnie kellett. Egyfelől megindult a fogalom elméleti diverzifikálódása: megjelent a már említett humán biztonság és társadalmi biztonság mellett az élelmiszer-biztonság, infrastrukturális biztonság stb. mint önálló kutatási és egyben gyakorlati alkalmazási terület,³⁰ másfelől a politikai kommunikációban elterjedt a biztonságtudományok által is (többnyire közvetlen kormányzati és ipari érdekek hatására) hangsúlyozott „általános” biztonság, amely a gyakorlatban inkább arra szolgál, hogy legitimálja a tömegkommunikációban az éppen aktuális kormányzati vagy katonai, titkosszolgálati, esetleg üzleti érdekeket.

A szaporodó biztonság-részterületek rendszerbe foglalási kísérleteként létrejöttek a különféle biztonságfelosztások és tipológiák. Az angol nyelvű Wikipédia-szócikk biztonság-ipari és -szakértői fogantatású szövege pusztán felsorolja a leggyakoribb biztonság-részterületeket, amelyeket az alábbi csoportokba sorol: informatikai biztonság (hálózatbiztonság, végpontbiztonság stb.), fizikai biztonság (iskolabiztonság, bevásárlóközpont-biztonság stb.), politikai biztonság (nemzetközi biztonság, humán biztonság stb.) és pénzügyi biztonság (gazdasági biztonság stb.).³¹ Hasonló felsorolások és csoportosítások találhatók a különféle nemzetvédelmi és belbiztonsági oktatási anyagokban is, amelyek igyekeznek lépést tartani a szaporodó szakterületek megjelenésével. Lagazio (2012) a biztonságot öt kategóriába sorolja az érintett entitások jellege szerint, és ezeket egyenként vizsgálja a fogalom tartalma, a biztonságstípus érvényesülését fenyegető potenciális veszélyek, a lehetséges ellenintézkedések, valamint a biztonságstípus érvényesülésének korlátai szempontjából. Kategóriái: nemzetközi biztonság, állambiztonság, üzleti biztonság, társadalmi biztonság és egyéni biztonság. Friedewald és szerzőtársai (2014) a biztonság hét típusát különböztetik meg (a privacy hét típusának mintegy formális párjaként): fizikai biztonság, politikai biztonság, társadalmi-gazdasági biztonság, kulturális biztonság, környezeti biztonság, a radikális bizonytalansággal szembeni biztonság, információs biztonság.

Az előbbivel közös kutatási háttérből származik Lagazio másik tipológiája,³² amely ugyanezt a hét biztonságstípust különíti el, azonban mindegyik típus esetében megvizsgálja, hogy mennyiben vonatkoztatható az entitások öt csoportjára: a nemzetközi szervezetekre,

30 Egy másik szinten ide sorolható a fentebb említett adatbiztonság területe is.

31 <https://en.wikipedia.org/wiki/Security>.

32 Lásd a 16. lábjegyzetet.

az államra, a vállalatokra, a civil társadalomra, valamint az egyénekre és háztartásokra. Táblázatos formában összefoglalt, 35 mezőből álló rendszerében az egyes mezők 3–5 jellemző esetet sorolnak fel az adott típus és entitás metszetében. A táblázatot nagy terjedelme miatt nem közöljük, csupán néhány jellemző mező – vagyis típus/entitás metszet – nem triviális tartalmára utalunk a szerző megközelítésének érzékeltetésére. A fizikai biztonság a civil társadalom szempontjából nemcsak az emberek életére, hanem a társadalmi infrastruktúrákra, például a média épségére és funkcionalitására is vonatkozik; a politikai biztonság az egyének és háztartások szempontjából az egyéni jogok és szabadságok érvényesülését is jelenti; a gazdasági biztonság a nemzetközi szervezetek szempontjából nemcsak a nemzetközi piacok és pénzügyi rendszerek működését, hanem a globális életszínvonal-emelés lehetőségét is érinti; a kulturális biztonság a vállalatok esetében a vállalati kultúra és az alkalmazottak kultúrájának érvényesíthetőségét egyaránt jelenti; a környezeti biztonság az egyének és háztartások szempontjából a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés és biztonságos használat garanciáit is magában foglalja; a radikális bizonytalansággal szembeni biztonság az állam esetében kiterjed a járványok és természeti katasztrófák megelőzésére is; végül az információs biztonság a civil társadalom szempontjából magában foglalja az egyének és csoportjaik identitásának megőrzését is.

Ahogy Lagazio és mások rámutatnak, mára nyilvánvalóvá vált, hogy a „biztonság” forrása a modern társadalomban élő polgárok számára nem kizárólag a központi hatalom³³ – sőt a központi hatalom egyre kevésbé tud megfelelni a saját maga által támasztott elvárásoknak és egyúttal a társadalom elvárásainak. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egységes biztonság koncepciójával ellentétben a különböző szintű biztonságok egymás ellen is hathatnak, például egy nemzetbiztonsági intézkedés gyengítheti az egyének biztonságát.

Végül fontos megkülönböztetést kell tennünk objektív biztonság és szubjektív biztonság között. Ha a biztonságot a fenyegetések és veszélyek elleni védett állapotnak tekintjük, az objektív biztonság fokának megítéléséhez az szükséges, hogy azonosítsuk ezeket a fenyegetéseket és veszélyeket, és mérjük vagy igazolni tudjuk bekövetkezésük feltételeit és valószínűségét. A szubjektív biztonság vagy biztonságérzet viszont az érintett entitások (egyének, csoportok, szervezetek) saját megítélésén, helyzetértékelésén vagy pusztán megérzésén alapul azt illetően, hogy a fenyegetések és veszélyek milyen valószínűséggel, hol és mikor következnek be. Számos mindennapi példa bizonyítja, hogy a kettő nem szükségképpen esik egybe: sokan közülünk jobban tartanak a repülőútól, mint egy autós utazástól, pedig a halálos balesetek valószínűsége a második esetben nagyságrendekkel nagyobb; vagy idős nők a sötétben jobban tartanak a szexuális zaklatástól, mint a fiatalok, noha ennek esélye a fiataloknál magasabb. A társadalom nagyobb egységei is kifejezhetik szubjektív biztonsághiányukat, aggodalmukat, ami a modern élet növekvő bizonytalansága és kiszámíthatatlansága egyfajta lecsapódásának tekinthető. Taylor (1998) szerint az aggodalom a bűnözés miatt és a bizonytalanságérzet nem egyéb, mint kényelmes és társadalmilag elfogadott metaforája a gazdasági lehetőségek, az egészség, a munkahely vagy a környezet iránt érzett kulturális és pszichológiai bizonytalanság kifejezésének. Mindez kísértés lehet a politikai rendszerek számára, hogy

33 Ezt a kormányzatok és a rendfenntartó szervek, sőt a nemzetközi szervezetek is felismerték; a *reziliencia* koncepciójának jelenkori népszerűsége egyes kritikusai szerint ugyanakkor nem egyéb, mint a felelősség áthárítása a közösségekre, ha a központi szervek nem tudják ellátni feladataikat, vagy ha legitimálni akarnak valamilyen illegitim beavatkozást a közösségek életébe – lásd erről bővebben Székely (2015) felvezető írását a *Replika* 94. számában a „Reziliencia és társadalom” tematikus összeállításához.

ne a kiváltó okokat igyekezzenek megszüntetni, hanem csupán a társadalom közérzetét próbálják javítani, vagyis afféle tüneti kezelést végezzenek a bizonytalanságérzet csökkentésére.

A személyes magánszférát korlátozó biztonsági intézkedések – például az előzetes gyanú nélküli kiterjedt megfigyelés – elrendelői szinte kivétel nélkül az objektív biztonság igényével indokolják az intézkedések szükségességét, s legfeljebb csak akkor hivatkoznak a szubjektív biztonság növekedésére, amikor az egyébként vitatható hatékonyságú intézkedések hasznosságát kell bizonyítani. Az olyan intézkedéseket, amelyek eleve csak közérzetjavító hatásúak, látványosak ugyan, de nem javítják az objektív biztonság szintjét, a szakzsargon „biztonságszínháznak” (*security theater*) nevezi. Szükségességük és arányosságuk még a hagyományos alkumodell keretében is vitatható, hiszen anélkül vezetnek egy alapvető igény objektív korlátozásához vagy a jog csorbitásához, hogy a másik oldalon a közösségnek ebből előnye származna.

A biztonság mint közjó

A biztonság közjóként vagy a kiterjesztett értelemben vett közjavak egyikeként való elfogadása magától értetődőbb a privacyénál, hiszen könnyebb bizonyítani közösségi mivoltát. Ugyanakkor, mint a fenti rövid áttekintés is érzékeltette, nem magától értetődő, hogy milyen típusú biztonság milyen érintett entitásra vonatkoztatva tekinthető közjónak. Továbbá az is magyarázatra szorul, hogy a biztonság pozitív vagy negatív koncepcióját, vagyis a szabad önmegvalósítás és fejlődés garanciáját vagy a kockázatok és veszélyek elleni védelmet tartjuk-e közjónak. A szekuritizáció (*securitization*)³⁴ korszakában túlnyomórészt az utóbbi áll a biztonsági ideológiák és politikák középpontjában.

A biztonságot felfoghatjuk úgy is, mint más értékek és jogok érvényesülésének előfeltételét. Shue (1996) például az egyének fizikai biztonságát mint alapvető jogaik érvényesítésének előfeltételét tekinti: ha valakit a gyilkosság, megveretés, megerőszakolás veszélye fenyeget, nem élhet jogaival fenntartások nélkül, még akkor sem, ha azokat a jogrendszer és a társadalom egyébként elismeri. Más szóval, ha a jogok érvényesítése kockázatos, a fizikai biztonság megléte elsődleges fontosságú az egyének számára. Loader és Walker (2007) a biztonságot olyan platformnak tartják, amely bármilyen politikai közösség alapja, függetlenül a közösség által elfogadott és érvényesített közjavak körétől (2007: 167). Ha azonban a kockázatok és veszélyek elleni biztonság mint közjó a teljességében, ideális körülmények között érvényesülne, akkor nem csupán a polgárok szabadságát korlátozná illegitim mértékben, hanem – mint Zedner rámutat – egyenlőtlen eloszlása miatt egyes csoportok biztonságának növelése érdekében illegitim terheket róna más társadalmi csoportokra vagy egyénekre. A „biztonsági állam” (*safety state* – lásd Raab 2005) és ennek korábban megfogalmazott metaforája, a „kaszárnyaállam” (*garrison state* – Laswell 1941) a biztonságot mindenek feletti értéknek tekinti. Az ilyen biztonság azonban nemcsak az egyének és csoportok mozgásterét, jogait korlátozza, hanem a nyugati típusú demokratikus társadalom kívánatos, sőt elvárt értékeinek érvényesülését is azzal, hogy feláldozza a biztonság oltárán a kreativitás, kockázatvállalás, újítás, „rendetlenség” értékeit a megszokott, a kényelmes, a kipróbált, a „rend” megőrzé-

³⁴ E fogalom elterjedése leegyszerűsítve arra utal, hogy az élet egyre több területének van vagy lehet biztonsági vonatkozása akár a mindennapi rutin, akár a kivételek szintjén. A két megközelítés különbségéről lásd Bourbeau (2014) írásának tanulságos bevezetőjét.

se érdekében. Többek között ezért is állítja Loader és Walker, hogy a biztonságot „civilizálni” kell ahhoz, hogy a nyugati társadalmak uralkodó értékeihez jobban alkalmazkodva épüljön be a politikai döntéshozatalba és a szakmai diskurzusokba.

Lagazio (2012) az általa meghatározott hét biztonságtípus közül a nemzetközi biztonságot a globális javak (*global good*) egyikének, egyúttal más globális javak eszközének, az állambiztonságot pedig a közjavak (*public good*) egyikének, egyúttal más közjavak eszközének tekinti.³⁵ Loader és Walker elemzésükben a biztonságot először mint szűkebb értelemben vett instrumentális jószágot (*instrumental good*) vizsgálják, és megállapítják, hogy a biztonság közgazdasági fogantatású nem rivalizáló és nem kirekesztő értelmezése vitatható a biztonság területén, és közös jószág helyett inkább „klubjószágnak” tekinthető, amely elsődlegesen a védett és őrzött zónákban élők érdekeit szolgálja; a bűnözésnek a biztonságos övezetekből való kizorítása révén pedig hozzájárul a gettósodás és kirekesztés folyamatához. Ezt követően a biztonságot mint a *közjavak* egyikét vizsgálják, és rámutatnak, hogy ebben a megközelítésben nem a közös jószág (a biztonság) vezet az egyéni javak létrejöttéhez, hanem fordítva: az egyéni javak járulnak hozzá a közjó megeremtéséhez. Hangsúlyozzák, hogy egyesek biztonsága a társadalomban alapvetően összefügg mások biztonságával, és nincs mindenre kiterjedő azonos biztonság. Továbbmenve megvizsgálják, hogy a biztonság *alkotó közjónak* tekinthető-e, és válaszuk igenlő, minthogy felfogásuk szerint a biztonság maga alkotja a közösséget más alkotó közjavakkal együtt. Végül arra a következtetésre jutnak, hogy a biztonság *globális közjó* nemcsak a kockázatok és veszélyek egyre inkább globális jellege miatt, hanem a globális civil társadalom globális érdekei miatt is.

*

Megállapíthatjuk tehát, hogy mind a személyes magánszféra, mind a biztonság alapvető érték a nyugati társadalmakban, érvényesülésük a polgárok alapvető igénye, s mindkettő a kiterjesztett értelemben vett közjavak közé sorolható. Viszonyuk azonban további tisztázást igényel, tekintettel komplexitásukra, pluralitásukra, kontextusfüggő mivoltukra, objektív és szubjektív érvényesülésük eltéréseire.

Az alkumodell

Általánosan elfogadott nézet szerint egy demokratikus társadalomban a versengő érdekek és igények – csakúgy, mint az ezeket tükröző alapvető jogok – csak egymás rovására érvényesülhetnek, egy afféle nulla végösszegű játszma részeként. Más szóval, egy ilyen jog vagy igény érvényesítése megfosztja az embereket attól, hogy egyszersmind egy versengő jogot vagy igényt is érvényesítsenek, vagy pontosabban: ugyanannyit kell feladniuk az egyik jog vagy igény érvényesítéséből, mint amennyivel többet várnak el a másik oldalon. Szűkebb értelemben ez az alkuszemlélet alkalmazható olyan esetekben is, amikor az érvényesíthetőség

³⁵ Megjegyzendő, hogy Lagazio tipológiájában a többi biztonságtípust (üzleti biztonság, társadalmi biztonság, egyéni biztonság) nem sorolja a közjavak közé.

meglévő szintjének pusztá megőrzése – vagy legalábbis eróziójának mérséklése – feltételezi egy versengő jog vagy igény részleges feladását.³⁶

Természetesen az alkuszemlélet legitimálása mindig szükségessé teszi egy ellenpólus, vagyis egy versengő jog vagy igény azonosítását. A privacy az egyik leggyakrabban hivatkozott ilyen ellenpólusa a biztonságnak.³⁷ Ez a megközelítés azonban lényegéből fakadóan figyelmen kívül hagyja az értékek, igények és jogok komplexitását és kölcsönös összefüggéseit, és a problémát egy képzelt vagy valós konfliktusra redukálja. Noha a törekvés a problémák leegyszerűsítésére, a nagyközönség által könnyen felfoghatóvá tételére érthető a politikai döntéshozók szempontjából, nagy a kísértés, hogy olyan hamis képet propagáljanak, amely szerint egy demokratikus társadalomban minden igény vagy jog – általánosságban a közjavak – érvényesítésének „ára van”, amit más igények vagy jogok érvényesítéséről való lemondással kell megfizetni. Ez a kép egy „elvárható alku” szükségességét sugallja a versengő igények vagy jogok között, ugyanakkor elfedi az alku hosszabb távú következményeit, nevezetesen hogy nem csupán a komplementer igény vagy jog, hanem egy egész sor kapcsolódó szabadságjog és érték is erodálódni fog, beleértve magát a demokráciát is.³⁸

A demokratikus jogállamokban az alapvető jogok és szabadságok érvényesíthetősége addig terjed, amíg más alapvető jogok és szabadságok érvényesíthetősége (vagy mások alapvető jogainak és szabadságainak érvényesíthetősége) nem teszi szükségessé a korlátozásukat. Az ilyen konfliktusok kezelésére történelmi és jogfejlődési folyamatok során kimunkált módszertanok alakultak ki, amelyeket alkotmányok és jogszabályok sora kodifikált, és amelyekre a mai bíróságok zsinórmértékként tekintenek ítélezési gyakorlatukban. Ez azonban azt a téves látszatot keltheti, hogy olyan helyzetekben is, amikor nem azonos rangú jogok vagy alkotmányos érdekek versengenek egymással, hanem például egy üzleti vagy politikai érdek egy szabadságjog érvényesíthetőségével, az alkumodell pusztá létére való hivatkozás önmagában legitimálná a szabadságjog korlátozását.

A nyugati demokratikus jogállamok jogrendszereiben két alapvető módszertan alakult ki a sarkalatos jogok és szabadságok ütközésének kezelésére, közelebbről az egyik sarkalatos jog korlátozásának indokoltságát és jogszerűségét megítélendő: az Egyesült Államokban alkalmazott mérlegelés (*balancing*) és az európai jogban alkalmazott arányossági teszt (*proportionality*).³⁹ (E kétrészes tanulmány második részében az európai módszertan szempontjából vizsgáljuk a bírói gyakorlatot a biztonsági célú megfigyelés mint a személyes magánszféra korlátozásának legitim indoka tekintetében, és javaslatokat teszünk az elmozdulásra az alkumodell jelenlegi alkalmazásához képest, illetve transzponáljuk a szükséges-ségi-arányossági teszt logikáját a megfigyelési vonatkozású döntéstámogatás területére is.)

36 E tanulmányban nem foglalkozunk az autoritárius vagy diktatórikus rendszerek sajátosságaival, noha a versengő érdekek kiegyensúlyozásához – avagy a társadalmi egyensúly fenntartására – ezekben a rendszerekben is szükség van valamiféle alkuszemléletre, bár korántsem a jogállami alkotmányos elvek alapján.

37 A „balancing privacy and security” általános keresőkérdés (vagyis az olyan dokumentumok, amelyekben mindhárom fogalom szerepel) több mint 14 millió Google-találatot eredményezett a kézirat lezártakor; a pontos sztring 13 200 találatot, a fordítottja („balancing security and privacy”) pedig 10 600 találatot – természetesen csak az angol nyelvű források körében.

38 Raab, Jones és Székely (2015) részletesen elemezték a megfigyelés ilyen kétarcúságát a társadalmi reziliencia kontextusában.

39 Végző soron mindkét módszertan alkalmazása hasonló eredményre vezet, azonban az európai teszt alkalmazása analitikusabb vizsgálatot tesz szükségessé. A két módszertan gyökereiről, hasonlóságáról és eltéréseiről lásd Cohen-Eliya és Porat (2010) tanulmányát.

Az elmúlt évtizedekben számos teoretikus, nem tagadva az alkuhelyzetek létét és szükségességét, kritizálta e megközelítés kizárólagosságát az alapvető jogok területén és következőképpen a döntéstámogatás különféle szintjein is. Charles Raab kritikai elemzésében (Raab 1999) a „mérlegelési paradigma” létjogosultságát vizsgálta a személyes magánszférát érintő kontrollmechanizmusokban, és megállapította, hogy „a mérlegelés gyakran csak a preferált privacy-végeredmény felé kormányzást jelenti” és hogy „a »mérlegelés« mint olyan inadekvát normatív koncepció”. Azt is megjegyezte, hogy a gyakorlatban a „mérleg kiegyensúlyozása” vagy a „helyes egyensúly megtalálása” inkább valamiféle *mantra*, mintsem a döntéstámogatás gyakorlati filozófiája lenne nehéz helyzetekben, ahol „sarkalatos kérdések forognak kockán” (1999: 69). A kétezres évek elején a biztonságtudomány aspektusait elemző szerzők – köztük a radikális nézeteiről ismert Mark Neocleous vagy Jeremy Waldron, avagy a korábban hivatkozott Ian Loader és Neil Walker és mások is – kritizálták az alkumodell kizárólagosságát a szabadság és biztonság vetületében – e kritikai érvek áttekintését lásd Raab e folyóiratszámában megjelenő tanulmányában (Raab 2017).

Más szerzők, például David Wright és Paul De Hert (2012) vagy Wright és Raab (2012) hatásvizsgálati módszertanokat dolgoztak ki olyan helyzetekre, ahol privacyintruzív és biztonságnövelő intézkedések – mint amilyen a fokozott megfigyelés – bevezetéséről kell döntést hozni. E módszertanok célja, hogy még a döntés meghozatala előtt tisztázzák a hosszabb távú hatásokat, azonosítsák az érintett entitásokat, felmérjék a meghozandó döntés társadalmi és gazdasági költségeit, és ily módon rákényszerítsék a döntéshozót a biztonság és a magánélet között elképzelt „egyensúly” legitimálására. Általánosságban a Privacy Impact Assessment (PIA) célja, hogy az állami szervek és az üzleti vállalkozások auditálják saját tevékenységüket, és ezáltal egyrészt biztosítsák jogi és szakpolitikai megfelelőségüket, másrészt meghatározzák a kockázatokat, harmadrészt pedig értékeljék a védelmi megoldásokat és az alternatív eljárásokat a személyes magánszférát érintő kockázatok mérséklésére.

Amint azt korábban megállapítottuk, az adatvédelem csak részhalmaza a személyes magánszféra egészének, ennél fogva az átfogó európai adatvédelmi reformban immár kodifikált adatvédelmi hatásvizsgálat (Data Protection Impact Assessment)⁴⁰ is csak e részhalmaz vizsgálatára terjed ki, bár nyilvánvalóan a PIA-hoz hasonló elvek és módszertan alapján. A Surveillance Impact Assessment (SIA) pedig a megfigyelőeszközök, intézkedések és technológiák bevezetésének nemcsak a magánéletre gyakorolt hatását, hanem társadalmi, gazdasági, pénzügyi, politikai, jogi, etikai és pszichológiai hatásait is hivatva van felmérni, és így egy tágabb vetületét nyújtja a biztonság és a magánélet sokrétű viszonyának.

Az alkumodell feloldása úgy is lehetséges, hogy a két szembenálló érdek vagy jog közös érvényesülését mindkét érdek vagy jog saját érvényesülésének feltételeként tételezzük. Ezt teszi – legalábbis az értékek szintjén – Raab, amikor arra a következtetésre jut, hogy a privacy maga is fontos biztonsági érték, elég csak az Edward Snowden által feltárt törvénytelen amerikai nemzetbiztonsági gyakorlatra gondolnunk, de gondolhatunk a kiterjesztett értelemben vett közjavak igazságtalan elosztásának közös okaira is mindkét területen.

De nem is okvetlenül szükséges szofisztikált elemzéseket végeznünk a biztonság/magánélet alkuszemlélet kizárólagosságának megkérdőjelezésére, elég, ha az emberek mindennapi

40 Lásd a GDPR 35. cikkét és számos kapcsolódó rendelkezését.

viselkedését, véleményét, attitűdjeit vizsgáljuk. Ha például azt kérdeznénk az emberektől, hogy a betörések megelőzése céljából milyen megoldást preferálnának: biztonsági kamerák elrejtését a hálózobájukba vagy erősebb zárok felszerelését az ajtajukra, akkor sokan az utóbbit választanák, hiszen az *egyaránt* erősítené a magánéletüket és a biztonságukat. Ehhez természetesen az is szükséges, hogy magát a kérdést – beleértve a kontextus érzékeltetését is – részrehajlás nélkül tegyük fel. Ha viszont így tesszük fel a kérdést: „Mennyit vagy hajlandó feláldozni a magánéleteredből a biztonságod érdekében?“, akkor a válaszok nyilvánvalóan az alku immanens elfogadására utalnak, és az előre definiált keret hatása sok (főként biztonságpolitikai vagy biztonságtechnikai érdekek által vezérelt) vizsgálat eredményében kimutatható.

A befolyásoló hatást Vermeersch és De Pauw (2016) az új megfigyelési technológiák és eszközök társadalmi elfogadottsága területén vizsgálták, és az általuk alkalmazott „framing” technikával kimutatták, hogy az előre definiált értelmezési keretek konzisztens különbségeket okoznak a megkérdezettek (esetükben egyetemisták) véleményében a biztonság kontra magánélet viszonyrendszerben.

Az alkumodell vizsgálata: a PRISMS projekt

Az alkumodell érvényességének vizsgálata még egy konkrét területen, esetünkben a biztonság és magánélet viszonyában is több szinten lehetséges. Vizsgálható a koncepció elméleti megalapozottsága jogelméletileg és a joggyakorlat elemzésével, az alkalmazásának etikus vagy etikátlan volta szempontjából, a mögöttes üzleti és politikai érdekek tekintetében, az érvényesülése különböző gyakorlati területeken, megjelenítése a médiában, és végül vizsgálható az elfogadottsága a társadalomban, illetve az emberek gondolkodásában, értékrendjében.

Azt, hogy egyáltalán szükség van komoly vizsgálatra, az a tény is alátámasztja, hogy az Európai Bizottság 7. Keretprogramjának biztonságkutatási ágazatában külön témát szenteltek a „humán” privacy és a biztonság viszonyának.⁴¹ A megvalósult kutatási projektek közül a PRISMS⁴² (Privacy and Security Mirrors) munkájából emelünk ki néhány releváns elemet, részben e tanulmány szerzőinek aktív részvétele, részben a projekt átfogó volta és tudományosan megalapozott módszertana, részben pedig kutatási eredményeinek jelentősége miatt.⁴³

A PRISMS négyéves kutatási tevékenysége alatt átfogóan vizsgálta a személyes magánszféra és a biztonság viszonyát, s ennek során:

- terminológiai elemzést és egységesítést végzett (többek között ennek eredménye a privacy- és biztonságstipológiák kidolgozása),
- elemezte a korszerű biztonsági technológiákat és előrelátható jövőbeli fejleményeiket, viszonyítási alapnak kijelölve néhány kiválasztott technológiatípust,

41 „The relationship between human privacy and security”, SEC-2011.6.5-2.

42 A sors ironiája, hogy a kutatási projekt ideje alatt vált nyilvánossá Edward Snowden bátor kiállításának következtében az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Hivatala (NSA) által folytatott, az USA saját törvényeit is megszegő PRISM projekt, amely – biztonsági érdekekre hivatkozva – a nagy nemzetközi távközlési szolgáltatók illegális együttműködésével hallgatta le és elemezte a világ jelentős részének telefon- és internetforgalmát. A két betűszó hasonlósága miatt a kutatóknak időnként tisztáznuk kellett, hogy két alapvetően különböző projektről van szó, noha mindkettő a személyes magánszféra és a biztonság viszonyát érintette *a maga módján*.

43 Az egyik társprojekt, a SurPRISE (Surveillance, Privacy and Security: A large scale participatory assessment of criteria and factors determining acceptability and acceptance of security technologies in Europe) kutatási eredményeiről lásd Szénay Márta (2017) tanulmányát a *Replika* e számában.

- feltárta és értékelte a rendőrségi szektorban a biztonság domináns diskurzusának jellemzőit,
- vizsgálta a bűnözés és bűnmegelőzés felfogását a közvéleményben,
- jogi szempontból elemezte a személyes magánszféra és a biztonság, illetve az adatvédelem és a biztonság viszonyát,
- elemezte a biztonsággal és magánélettel kapcsolatos témák és ügyek tükröződését a médiában, és ennek visszahatását a közvélemény alakulására (ebben magyar sajtó-adatbázisokra is támaszkodott),
- nagyszámú közvélemény-kutatást és értékvizsgálatot elemzett a témával összefüggésben, és összehasonlításukból fontos módszertani tanulságokat vont le,
- a fentiek alapján hipotéziseket dolgozott ki az EU 27 tagállamára kiterjedő empirikus szociológiai vizsgálat céljaira,
- megtervezte és lebonyolította a vizsgálatot,
- részletesen, fejlett módszertani apparátussal elemezte az eredményeket,
- végül egy biztonsági technológiák alkalmazását segítő döntéstámogató eszközt fejlesztett ki.⁴⁴

Ebből a széles kutatási portfólióból a következőkben az empirikus vizsgálat koncepciójára, hipotéziseire és főképpen eredményeire összpontosítjuk figyelmünket.

A létező közvélemény-kutatások elemzésében, a hipotézisek kidolgozásában, a vizsgálat koncipiálásában, megtervezésében és elemzésében az Edinburgh-i Egyetem, a Fraunhofer Intézet, a brit Trilateral Research & Consulting, a holland TNO kutatóintézet és a Zuyd Egyetem, magyar részről pedig az Eötvös Károly Intézet kutatói vettek részt. A kutatási konzorcium tagja volt az Ipsos MORI nemzetközi közvélemény-kutató szervezet, melynek képviselői kulcsszerepet játszottak az empirikus vizsgálat megtervezésében, nemzeti együttműködő partnereivel közös lebonyolításában, valamint elemzésében. Az Ipsos kiválasztásában jelentős szerepet játszott az, hogy néhány évvel korábban az Ipsos csoport egy másik tagja, a kanadai Ipsos Reid közreműködött a Queens Egyetem megfigyeléstudományi központja által vezetett nemzetközi vizsgálatban,⁴⁵ és munkájuk színvonala általános elismerést váltott ki.

A létező (és nyilvánosságra hozott) közvélemény-kutatások kritikai elemzéséhez a kutatók az 1985 és 2012 közötti időszakból 260 szakmailag vagy politikailag releváns felmérést vizsgáltak meg (később a kevésbé megbízható források kiszűrésével a mintát 216 survey-re szűkítve), olyanokat, amelyek a privacy és a biztonság/bizalom/megfigyelés témakörök metszeteit vizsgálták. Nyelvi okok miatt csak az angol nyelven végzett, és/vagy angol nyelvű jelenségeket (is) produkáló survey-k kerültek a mintába. A minta természetesen nem tekinthető reprezentatívnak semmilyen tekintetben, és így statisztikai jellegű elemzésre sem alkalmas, de arra igen, hogy a kutatók fontos mintázatokat és trendeket azonosítsanak, és feltárják a felmérések készítésének körülményeit, erőnyeit és fogyatékosságait. A kutatók a 216 survey-t egyenként 24 szempont szerint rögzítették, köztük a felmérés célja, megrendelője, megvalósítója, a minta összetétele és mérete, az adatfelvétel módszere, egyszeri vagy longitudinális jellege szempontjából. Részletes elemzésre 20 survey került, de a teljes minta

⁴⁴ Ez utóbbi eszköz kifejlesztéséhez kapcsolódva született meg önálló döntéstámogató módszertani javaslatként a jelen tanulmány második részében részletesen ismertetett eljárás is.

⁴⁵ Globalization of Personal Data, lásd www.sscqueens.org/projects/globalization-of-personal-data. A kutatás eredményeinek összefoglalását és a tágabb problémakör elemzését lásd a kutatásvezető David Lyon és szerzőtársai tanulmánykötetében (Zureik et al. 2010).

vizsgálata is fontos tanulságokkal szolgált: a publikusan elérhető adatok alapján a közvélemény-kutatások túlnyomó többségénél a megbízó személye és indítéka ismeretlen, hasonlóképpen ismeretlen a survey-k többségénél az adatfelvétel módja, és a válaszadási arány még a részletes vizsgálatra kiválasztott 20 kutatásból is 14 esetben ismeretlen – márpedig ezek ismerete nélkül bajosan lehet megalapozott következtetéseket levonni a vizsgálatok eredményeiből. A feltett kérdések listája is csak a kiválasztott esetek felénél volt nyilvános. Ehhez járul még a „mazsolázás” gyakorlata: mind a megbízó által nyilvánosságra hozott eredmények, mind a médiában megjelentetett (az előzőtől általában nem független) híradások gyakran csak azokat a vizsgálati eredményeket tartalmazzák, kontextusukból kiragadva, amelyek a megbízó elvárásait tükrözik. Mindezek az általánosan tapasztalható hiányosságok nagyban segítettek a kutatókat abban, hogy a PRISMS survey koncepciólásában és megvalósításában szigorú követelményrendszert állítsanak maguk elé.

Az empirikus vizsgálat koncepciója

A kutatók a privacy fentebb ismertetett hét típusát, illetve a biztonság ugyancsak említett hét fajtáját használták rendezőelvként, s ezek alapján fogalmazták meg kiinduló hipotéziseiket. A hipotézisek, nagy számuk ellenére, nem pusztán ötletek voltak, amelyek tesztelése érdekes eredményekkel szolgálhat, hanem valamilyen megalapozott feltételezés alapján születtek, beleértve a korábbi vizsgálatok eredményeit is. Első körben 59 hipotézist fogalmaztak meg a kutatók; voltak köztük egymás ellentétei is, például hogy az új európai demokráciákban az emberek érzékenyebbek a magánéletükre (mert a diktatórikus múlt gyanakvóbbá és érzékenyebbé tette őket), illetve hogy ezekben az országokban az emberek éppen hogy érzéketlenebbek a magánéletüket illetően (mert hiányzik a történelmi tapasztalatuk a kapitalista marketing fogásaival szemben). A következő lépésben a hipotézisek körét leszűkítették: részben összevonták őket (például a fenti két eset összevonása azt a hipotézist eredményezte, hogy a „hagyományos” vagy „új” demokráciához tartozás összefügg a magánéleti érzékenységgel), a kevésbé relevánsabbakat pedig kihagyták a vizsgálandó kérdések köréből. Ez utóbbiak közé tartoztak a vallásosság és a felekezeti hovatartozás jelentőségére vonatkozóak, mivel ezek tesztelését az empirikus vizsgálat keretében a kutatók túl intruzívnek és emiatt megbízhatatlan eredményt produkálónak ítélték.

A kutatók és a közreműködő hivatásos közvélemény-kutatók egyaránt tisztában voltak azzal, hogy a még így is nagyszámú hipotézis tesztelése komoly szakmai kihívás, és nehezen fér bele a kialakított húszperces adatfelvételi időbe. Ezt igazolták a terepmunka tapasztalatai is: az adatfelvétel válaszadónként 20 helyett átlagosan 25–30 percet igényelt, és a többlet természetesen jelentkezett az adatok elemzésénél is. Ritka kivételként, a szigorú üzleti tervek alapján dolgozó közvéleménykutató-intézet munkatársai – értékelvén a kutatók elkötelezettségét és a tervezett vizsgálat színvonalát – hajlandók voltak kompromisszumokat kötni és valamiféle intellektuális luxusnak tekinteni a ráfordított többletmunkát és időt a szokásos piackutatási vagy politikai közvélemény-kutatási feladatokhoz képest. Hozzáállásuk nagyban hozzájárult az empirikus kutatás szakmai színvonalának emeléséhez.

A hipotéziseket kérdésekké kellett transzponálni, illetve a belső logikát követő kérdéseknek világos kapcsolatban kellett maradniuk a kiinduló hipotézisekkel – ezt többszöri keresztgyeztetés volt hivatva biztosítani. Fontos szempont volt, hogy az alkuszemlélet sem

explicit, sem implicit módon ne jelenjen meg a kérdésekben. Feloldandó a survey típusú kérdések és az interjúkérdések válaszadási mintázatainak eltéréseit, a kérdőív súlyponti része ún. vignettákat (*vignettes*), vagyis rövid elképzelt történeteket, szituációkat ismertetett, és ezekről kérte a válaszadók véleményét, majd a vélemények ismeretében további opciókat kínált a vignettákhoz.

Az empirikus vizsgálat egy kvalitatív és egy kvantitatív fázisból állt. A koncepció, a fogalomhasználat és a vignetták tesztelésére az Ipsos – nemzeti partnerszervezetei segítségével – nyolc országban fókuszcsoportos beszélgetéseket szervezett, országonként két csoporttal, amelyeken 40 év alatti, illetve 40 év feletti életkorú meghívottak vettek részt. E kvalitatív fázis eredményeinek elemzése végül nyolc vignetta kiválasztásához vezetett, amelyek a kérdőív végleges változatában is szerepeltek. A vignetták szövegezése és kapcsolata a hipotézisekkel és egyúttal a privacy, illetve a biztonság vizsgált típusával önálló bemutatást és elemzést érdemelne, itt azonban megelégszünk témáik pusztá felsorolásával, mivel tanulmányunk fókuszában az alkumodell vizsgálata áll. A vignetták témái:

1. Nemzetbiztonsági megfigyelés külföldről (e-mailek lehallgatása)
2. Biometrikus beléptetőrendszerek általános iskolában (a szülő véleménye)
3. Intelligens fogyasztásmérők (feltárják a fogyasztók életvitelét)
4. Az internet ellenőrzése (egy diák a terrorizmusról szóló anyagokat kutat)
5. Rendszámfelismerő kamerák (az utcán játszó gyerekek védelmében)
6. Internetszolgáltatói adatok (az adatok felhasználása általában, illetve a válaszadóra nézve)
7. DNS-adatbázisok (adatok átadása orvosi adatbázisból rendőri célokra)
8. Tömegek megfigyelése (környezetvédelmi demonstráción, illetve futballmeccsen)

Minden válaszadónak a fenti nyolcból véletlenszerűen kiválasztott négyre kellett reagálnia. A vignetták mellett a kérdések az alábbi általános témakörökre irányultak: bizalom; biztonság; magánélet; adatvédelem; értékek; demográfiai adatok.

A válaszokat 2014 első félévében, az EU 27 tagállamában,⁴⁶ a tagállamok nemzeti nyelvére lefordított kérdőív alapján, nemre, életkorra és dolgozói státuszra reprezentatív mintán, 18+ éves lakosságon, országonként legalább 1000 fő megkérdezésével, számítógéppel segített telefoninterjú (CATI) módszerével vették fel.

A vizsgálat eredményei

A vizsgálat kvalitatív és kvantitatív fázisaiból nagy mennyiségű adat és információ áll a kutatók rendelkezésére, amelyből már a projekt keretében is részletes elemzések születtek és azóta is számos publikáció jelent meg. Itt kell felhívniuk a figyelmet arra, hogy az általános gyakorlattal ellentétben az EU összes tagállamára kiterjedő kvantitatív vizsgálat alapadatai szabadon hozzáférhető, elemezhető és újraelemezhető, és így várhatóan újabb kutatások nyersanyagává is válnak.

E helyütt csupán arra van módunk, hogy ismertessük az alkumodell érvényességével összefüggő eredményeket. A kutatók kiinduló hipotézise – összhangban a kutatási projekt más ágaiban folytatott elemzések eredményével – az volt, hogy a biztonság kontra magánélet alkumodell nem tükröződik az emberek gondolkodásában, amennyiben nem kerülnek ezt

46 A vizsgálat tervezésekor Horvátország még nem volt tagja az Európai Uniónak.

implikáló döntési szituációba. Az alkumodell érvényességét megkérdőjelező eredmények már a leíró adatok általános szintjén is születtek: a teljes európai mintában egyaránt 87% volt azok aránya, akik a személyes magánszférát fontosnak vagy nagyon fontosnak tartották, és azoké, akik a biztonsággal kapcsolatban nyilatkoztak hasonlóan. Ha a két érték közötti választás afféle vízválasztó lenne az emberek gondolkodásában, akkor nyilvánvalóan ezek az adatok polarizáltak lennének már általános szinten is. Az alkumodell meghatározó szerepét cáfoló további közvetett eredmény volt az is, hogy amikor a vignetták ismertetésénél a válaszadók további opciókkal ismerkedtek meg, azok is, akik addig a biztonság érdekében a magánélet korlátozását támogatóan nyilatkoztak, az új lehetőségekből a kevésbé intruzív megoldásokat választották, nem pedig a „példát statuálókat”. Abban a rövid helyzetismertetésben például, ahol a külvárosi utcán játszó gyerekek védelmében a gyorsajtók ellen kínált rendszámazonosító és követő kamerarendszer bevezetését összeurópai szinten a válaszadók 39%-a határozottan, további 29%-a pedig elfogadóan támogatta, vagyis összesen 68%,⁴⁷ amikor további opciókkal ismerkedtek meg, a többség ez utóbbiakat választotta az eredeti rendszámfelismerő és nyomon követő rendszerrel szemben. Ilyen opciók voltak az autók sebességét mechanikusan csökkentő megoldások, például fekvőrendőrök telepítése (ezt 60% támogatná), a rendőri jelenlét növelése (62% támogatná), kizárólag a gyorsajtókat azonosító kamerarendszer telepítése (50% támogatná), és messze a legnépszerűbb opció volt a tömegközlekedés fejlesztése vagy kerékpárosokat támogató kezdeményezések segítése, ami eleve csökkentené a siető autósok számát, ezt a válaszadók 69%-a támogatná, vagyis nagyjából ugyanannyian, mint ahányan a nyomkövető kamerarendszer bevezetését támogatták.⁴⁸

A legmeggyőzőbb bizonyíték a biztonság/magánélet alkufelfogásával szemben egy sokváltozós módszerrel végzett elemzés eredménye, amit alább röviden ismertetünk. A kutatók, a változók számát csökkentendő, faktorelemzést végeztek a privacy típusaira, illetve az általános és a személyes biztonság típusaira vonatkozó kérdések válaszain. Kiválasztották azokat a kérdéseket, amelyek válaszaik magas faktorsúllyal szerepeltek az elemzésben, és így erős prediktorai voltak egymásnak – más szóval, ha valaki az egyik ilyen kérdésre pozitív választ adott, akkor nagy eséllyel a többi kérdésre is ilyen választ adott a három csoport egyikében. Ezekből az összetartozó kérdésekből három új változót képeztek: egy „privacy” változót, egy „személyes biztonság” változót és egy „általános biztonság” változót. A következő lépésben megvizsgálták a korrelációt a „privacy” és a „személyes biztonság” változók, a „privacy” és az „általános biztonság” változók, valamint a „személyes biztonság” és az „általános biztonság” változók értékei között. Az összefüggés értékelésére és ábrázolására a kutatók egy-egy regressziós egyenest számítottak a változók értékeiből, amelynek iránya és meredeksége jól mutatja az összefüggés erősségét.⁴⁹

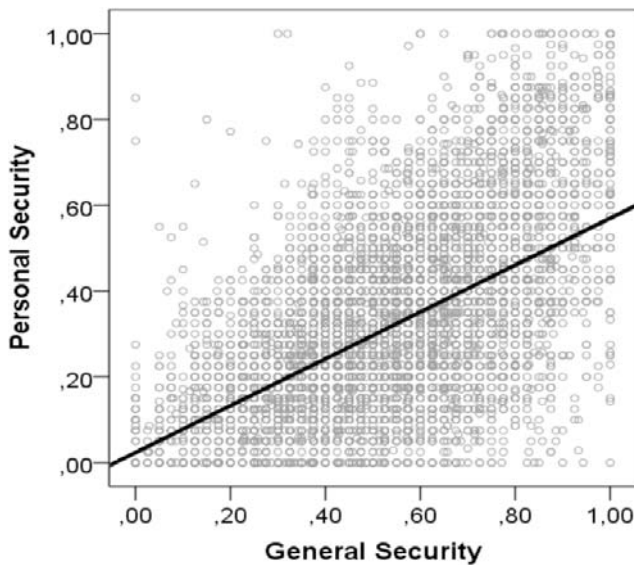
47 Az egyes országok között (továbbá a megkérdezettek politikai nézetei és más jellemzői alapján meghatározható csoportok között) jelentősek a különbségek: a nyomkövetés kamerarendszert például Romániában a megkérdezettek 90%-a fogadná el, míg Németországban csupán 40%.

48 Természetesen nem biztos, hogy a válaszadóknak ugyanaz a kétharmada nyilatkozott először úgy, hogy elfogadja a nyomkövető rendszert, majd másodszor inkább a kevésbé intruzív megoldást preferálva, de éppen a kétharmados többség mutatja, hogy jelentős részben ilyeneknek kellett lenniük a válaszadók között.

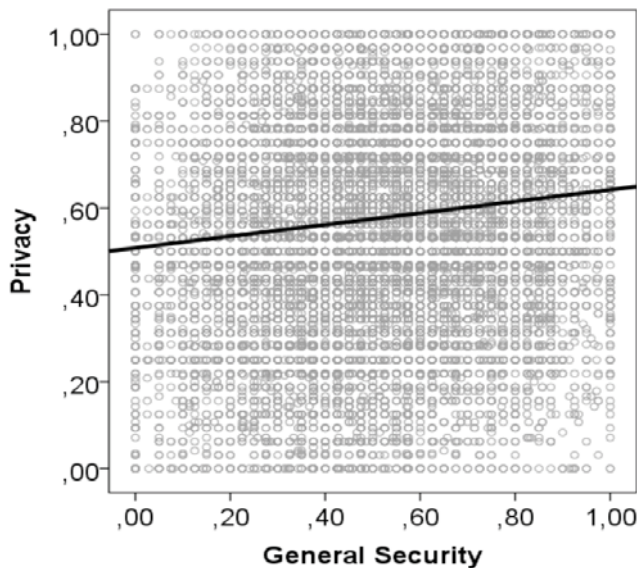
49 Ha az egyenes emelkedik, az a két változó között pozitív korrelációt mutat (vagyis leegyszerűsítve azt, hogy az egyik értéket fontosabbnak tartók a másik értéket is fontosnak tartják), ha az egyenes ereszkedik, az pedig azt, hogy az egyik értéket fontosnak tartók tagadják a másik érték fontosságát. Az egyenes meredeksége pedig az összefüggés erősségét mutatja: minél meredekebben emelkedik vagy ereszkedik a regressziós egyenes, annál erősebb a korreláció a két-két változó között, vagyis az emberek véleményét tükröző válaszok között az adott viszonylatban. Az R^2 érték ugyanezt mutatja számszerűen: a magasabb érték erősebb korrelációt mutat (maximális értéke 1).

A 2a ábra a „személyes biztonság” és az „általános biztonság” közötti összefüggést mutatja, a 2b ábra a „privacy” és az „általános biztonság” közötti összefüggést, a 2c ábra a „privacy” és a „személyes biztonság” közötti összefüggést.

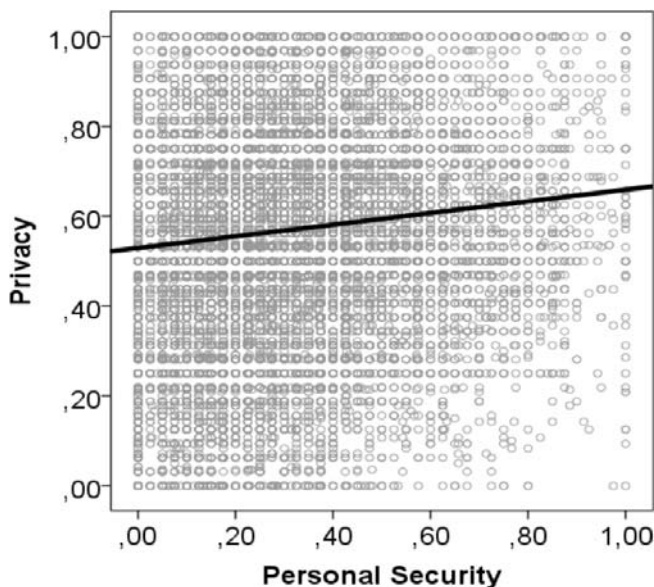
2a ábra. Erős korreláció a „személyes biztonság” és az „általános biztonság” kompozit változók értékei között, $R^2=0,316$ (Friedewald et al. 2014)

2b ábra. Elhanyagolható korreláció a „privacy” és az „általános biztonság” kompozit változók értékei között, $R^2=0,012$ (Friedewald et al. 2014)

2c ábra. Elhanyagolható korreláció a „privacy” és a „személyes biztonság” kompozit változók értékei között, $R^2=0,023$ (Friedewald et al. 2014)

Szembetűnő, hogy a „személyes biztonság” és az „általános biztonság” között erős a korreláció – lefordítva, aki aggódik a személyes biztonsága miatt, az aggódik az általános biztonság iránt is. Viszont a „privacy” és az „általános biztonság”, valamint a „privacy” és a „személyes biztonság” között egyaránt nagyon gyenge a korreláció – lefordítva, akinek fontos a személyes magánszférája, ebből gyakorlatilag nem lehet következtetni arra, hogy fontos-e számára a saját biztonsága vagy az általános biztonság; a válaszai nem jó prediktorai egymásnak, vagyis az egyikből nem lehet megjósolni a másikat. Fontos megjegyezni, hogy a gyenge korreláció is pozitív mindkét esetben: ha az emberek alkuként fognák fel a magánélet és a biztonság viszonyát, akkor a korreláció negatív lenne. A kutatók további bizonyítékokat is kerestek az összefüggések egzakt kimutatására, kiszámították a korrelációs együtthatókat,⁵⁰ és ezek az együtthatók ugyanehhez az eredményhez vezettek: erős korreláció a kétfajta biztonság között és elhanyagolható korreláció a privacy és bármelyik biztonságfajta között.

Mit bizonyít mindez az empirikus szociológia és a matematikai statisztika eszköztárával? Az nyilván nem jelenthető ki, hogy az emberek bizonyos szituációkban nem hajlamosak önként alkut kötni a magánéletük és a biztonságuk érvényesítése között. Az azonban kijelenthető, hogy gondolkodásukban a privacy és a biztonság alapvetően két egymástól független érték, és a többségük mind a kettőt fontosnak tartja.

*

⁵⁰ Pearson-féle korrelációs koefficiens.

Tanulmányunk további részében az arányossági teszt alkalmazását elemezzük az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában a biztonsági célú megfigyelések és a személyes magánszféra korlátozása tekintetében, és téziseket fogalmazunk meg az alkumodell jelenlegi alkalmazásának módosítására; végül kiterjesztjük a módosított arányossági teszt logikáját a döntéstámogatás területére.

A tanulmány folytatása az *Információs Társadalom* 2017/1 számában olvasható, amely a *Replika* e számával egy időben jelenik meg.

Hivatkozott irodalom

- Allen, Anita L. (2011): *Unpopular Privacy: What Must We Hide?* New York: Oxford University Press.
- Bennett, Colin J. és Charles Raab (2006): *The Governance of Privacy. Policy Instruments in Global Perspective.* Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bourbeau, Philippe (2014): Moving Forward Together. Logics of the Securitisation Process. *Millennium. Journal of International Studies* 43(1): 187–206.
- Clarke, Roger (2006): What's 'Privacy'? Interneten: <http://www.rogerclarke.com/DV/Privacy.html>.
- Clarke, Roger (2017): An Instrumentalist's View of Koops et al.'s Typology of Privacy. Interneten: <http://www.rogerclarke.com/DV/PTyp-1701.html>.
- Cohen-Eliya, Moshe és Iddo Porat (2010): American Balancing and German Proportionality. The Historical Origins. *International Journal of Constitutional Law* 8(2): 263–286.
- Etzioni, Amitai (1999): *The Limits of Privacy.* New York: Basic Books.
- Etzioni, Amitai (2015): *Privacy in a Cyber Age. Policy and Practice.* New York: Palgrave Macmillan.
- Fairfield, Joshua A.T. és Christoph Engel (2015): Privacy as a Public Good. *Duke Law Journal* 65(3): 385–457.
- Finn, Rachel L., David Wright és Michael Friedewald (2013): Seven Types of Privacy. In *European Data Protection. Coming of Age.* Serge Gutwirth, Ronald Leenes, Paul de Hert és Yves Poullet (szerk.). Cham: Springer, 3–32.
- Friedewald, Michael, Marc van Lieshout, Sven Rung, Merel Ooms és Jelmer Ypma (2014): Privacy and Security Perceptions of European Citizens. A Test of the Trade-off Model. In *Privacy and Identity.* Jan Camenish et al. (szerk.). IFIP AICT 457: 39–53.
- Jones, Richard, Charles Raab és Székely Iván: *Surveillance and Resilience. Relationships, Dynamics and Consequences* (megjelenés alatt).
- Koops, Bert-Jaap, Bryce Clayton Newell, Tjerk Timan, Ivan Škorvánek, Tomislav Chokrevski és Maša Galič (2016): A Typology of Privacy. *University of Pennsylvania Journal of International Law* 38(2): 483–575.
- Lagazio, Monica (2012): The Evolution of the Concept of Security. *The Thinker* 43(9): 36–41.
- Lasswell, Harold D. (1941): The Garrison State. *American Journal of Sociology* 46(4): 455–468.
- Loader, Ian és Neil Walker (2007): *Civilizing Security.* New York: Cambridge University Press.
- Moore, Adam D. (2010): *Privacy Rights. Moral and Legal Foundations.* Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
- Neocleous, Mark (2007): Security, Liberty and the Myth of Balance. Towards a Critique of Security Politics. *Contemporary Political Theory* 6(2): 131–149.
- Nissenbaum, Helen (2004): Privacy as Contextual Integrity. *Washington Law Review* 79(1): 119–157.
- Nissenbaum, Helen (2010): *Privacy in Context. Technology, Policy, and the Integrity of Social Life.* Stanford: Stanford University Press.
- Prosser, William L. (1960): Privacy. *California Law Review* 48(3): 383–423.
- Raab, Charles (1999): From Balancing to Steering. New Directions for Data Protection. In *Visions of Privacy. Policy Choices for the Digital Age.* Colin Bennett és Rebecca Grant (szerk.). Toronto: University of Toronto Press, 68–93.
- Raab, Charles (2005): *Governing the Safety State.* (Inaugural Lecture delivered in the University of Edinburgh, June 7.) Edinburgh: University of Edinburgh.

- Raab, Charles D. (2012): Privacy, Social Values and the Public Interest. In *Politik und die Regulierung von Information, Politische Vierteljahresschrift Sonderheft 46*. Andreas Busch és Jeanette Hofmann (szerk.). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 129–151.
- Raab, Charles, Richard Jones és Székely Iván (2015): Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika* (94): 63–93.
- Regan, Priscilla (1995): *Legislating Privacy. Technology, Social Values, and Public Policy*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Roessler, Beate és Dorota Mokrosinska (szerk.) (2015): *Social Dimensions of Privacy. Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rossiter, Clinton (1958): The Pattern of Liberty. In *Aspects of Liberty. Essays Presented to Robert E. Cushman*. Milton R. Konvitz és Clinton Rossiter (szerk.). Ithaca: Cornell University Press.
- Schoeman, Ferdinand (1992): *Privacy and Social Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shue, Henry (1996): *Basic Rights. Subsistence, Affluence, and U.S. Foreign Policy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Simon Éva (2005): Egy XIX. századi tanulmány margójára. *Információs Társadalom* 5(2): 32–43.
- Solove, Daniel J. (2006): A Taxonomy of Privacy. *University of Pennsylvania Law Review* 154(3): 477–560.
- Steeves, Valerie (2009): Reclaiming the Social Value of Privacy. In *Lessons from the Identity Trail. Anonymity, Privacy and Identity in a Networked Society*. Ian Kerr, Valerie Steeves és Carole Lucock (szerk.). New York: Oxford University Press, 191–208.
- Szénay Márta (2017): SurPRISE – rendhagyó közvélemény-kutatás a biztonságról, a megfigyelésről és a magánszféráról. *Replika* (103): 33–55.
- Székely, Iván (szerk.) (1991): *Information Privacy in Hungary. Survey Report and Analysis*. Budapest: Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Székely Iván (1995): Az egyén és az információs hatalom. *Eszmélet* (27): 124–141.
- Székely Iván (2005): Tézisszerűen az adatvédelem és az információs szabadság viszonyáról. In *Az elektronikus információszabadság*. Majtényi László, Molnár Péter, Petri Lukács Ádám és Szabó Máté Dániel (szerk.). Budapest: Eötvös Károly Intézet, 369–384.
- Székely Iván (2015): Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. *Replika* (94): 7–23.
- Taylor, Ian (1998): Crime, Market-Liberalism, and the European Idea. In *The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe*. Vincenzo Ruggiero, Nigel South és Ian Taylor (szerk.). London: Routledge, 19–36.
- Turkington, Richard C. és Anita Allen (2002): *Privacy Law, Cases and Materials*. St. Paul: West Group.
- United Nations Development Programme (UNDP) (1994): *Human Development Report. New Dimensions of Human Security*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Warren, Samuel D. és Louis D. Brandeis (1890): The Right to Privacy. *Harvard Law Review* 4: 193–220. (Magyarul megjelent: Samuel D. Warren és Louis D. Brandeis [2005]: A magánszférához való jog. *Információs Társadalom* 5[2]: 7–31.)
- Westin, Alan (1967): *Privacy and Freedom*. New York: Atheneum.
- Wright, David és Paul De Hert (szerk.) (2012): *Privacy Impact Assessment*. Dordrecht: Springer.
- Wright, David és Charles Raab (2012): Constructing a Surveillance Impact Assessment. *Computer Law & Security Review* 28(6): 613–626.
- Younger, Sir Kenneth (szerk.) (1972): *Report of the Committee on Privacy*. Nagy-Britannia: H.M. Stationery Office.
- Zedner, Lucia (2009): *Security*. New York: Routledge.
- Zureik, Elia, L. Lynda Harling Stalker, Emily Smith, David Lyon és Yolande E. Chan (szerk.) (2010): *Surveillance, Privacy, and the Globalization of Personal Information*. Montreal: McGill-Queen's University Press.